

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРФЕКТИВАЦІЇ ВЕРБАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ КОНКРЕТНОЇ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ

Потапенко О.І., Чубань Т.В., Левченко Т.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті виділено основні аспекти дослідження перфективації вербальних дієслів конкретної фізичної дії у сучасній українській мові, досліджено питання про значення спостереження над дієсловом при вивченні граматики української мови. Описано параметри перфективації дієслів, які називають дії та процеси конкретної фізичної дії. Виділено та охарактеризовано лексико-семантичну групу вербальних дієслів української мови зі значенням конкретної фізичної дії, що мають свої особливості у сполучуваності з префіксами як реалізаторами словотвірної-граматичної та граматичної функції. Обґрунтування підтверджено прикладами.

Ключові слова: дієслово, вид, вербальні дієслова, дієслова конкретної фізичної дії, видові особливості, перфективація, імперфективація.

Постановка проблеми. Проблема статті полягає у висвітленні особливостей морфологічної структури дієслова, вираження видових значень вербальних дієслів конкретної фізичної дії: у аналізі вираження власне дієслівних та похідних категорій дієслова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне мовознавство є розгалуженою галуззю знань, що взаємодіє з іншими науками, внаслідок чого сформувалися нові напрями лінгвістичних досліджень. Учення про аспектологію має вже досить сталу систему базових понять, відображену в теоретичних працях і підручниках. У мовознавчих працях на цей день є багато тлумачень про категорійні особливості дієслова: В. М. Русанівський [6], К. Г. Городенська, М. В. Кравченко [1] та ін. У працях «Словотвірна структура слова» (автори: К. Г. Городенська, М. В. Кравченко) [1], «Дієслівні категорії в синтагматичній і парадигматичній» (автор: А. П. Загнітко) [4], та статтях К. Г. Городенської «Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення» [2] і «Видові протиставлення в системі сучасних дієслів» [3] описано особливості українського дієслова, видову структуру відіменних дієслів та видові кореляції відіменних дієслів, вияв похідних граматичних категорій дієслів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Готуючи статтю, ми мали на меті вирішити такі частини загальної проблеми: виявити особливості вербальних дієслів у сучасній українській літературній мові; установити видові особливості вербальних дієслів лексико-семантичної групи із значенням конкретної фізичної дії; схарактеризувати семантико-словотвірний потенціал вербальних дієслів конкретної фізичної дії.

Мета статті – встановити і описати особливості перфективації вербальних дієслів із значенням конкретної фізичної дії у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Потенціал засобів творення відповідників доконаного виду до вербальних дієслів недоконаного виду більший, ніж у відіменних дієслів.

Вербальні дієслова конкретної фізичної дії посідають особливе місце в дієслівній системі сучасної української мови. Вони позначають дії, які чинить насамперед людина, інші живі істоти

з метою створення чого-небудь, досягнення певного результату або, навпаки, знищення, часткового чи повного, того об'єкта, на який вони спрямовують свої дії. Як бачимо, дії, які виконує людина або якась жива істота, мають цілком протилежну кінцеву мету, що зумовлює специфічні особливості в перфективації дієслів, які виражають такі дії.

Лексико-семантична група вербальних дієслів із значенням творення, трудової діяльності об'єднує дієслова, що позначають різні види діяльності людини, керовані нею виробничі процеси, які спрямовані на створення відповідного продукту праці. Саме ця семантична особливість дієслів визначає основний репертуар засобів перфективації, який представляють передусім дієслівні префікси з результативним значенням, тобто ті префікси, що вказують на результативність дій. На вираженні цього значення спеціалізується дуже багато префіксів, кожен з яких визначає його по-своєму, надаючи йому здебільшого ще якогось словотвірного значення – фінитивного, кількісного, кумулятивного, дистрибутивного та інших. Через це перфективні дієслова творення належать до спеціально-результативних способів дієслівної дії.

Типовим виразником фінитивно-результативного значення є префікс *до-*, який акцентує на доведенні дії над створенням чого-небудь до кінця. Дієслова творення з префіксом *до-* означають кінчити дію, виготовивши що-небудь, пор.: *дов'язати, доліпити, доплести, дошити* й под. Напр.: Лука *дов'язав* гніздо (гусяче) і з кутка подав голос (С. Чорнобривець); Дівчина *доплела* свої рукавички; Мати *дошила* нове плаття для дочки. Вони кваліфікуються як дієслова фінитивно-результативного способу дієслівної дії. Автори «Русской грамматики» зараховують до них і ті перфективи з префіксом *до-*, що утворилися від вербальних дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини типу *докопати, дожати, домолотити, досягти, дополоти, допрати, дом'яти* й под. (Русская грамматика, 1980, с. 601). Нам здається, що в цих дієсловах префікс *до-* вказує лише на завершення виражених ними дій, тому їх слід віднести до дієслів завершального (фінитивного) способу дієслівної дії. Пор. у реченнях: Дачники *доко-*

нали картоплю; Бригада домолотила останню скирту пшениці; Трактористи досягли гречку; Хутко допрала вона сорочки, порозвішувала їх на тини (Л. Яновська).

Дехто з дослідників вважає, що дієсловом цієї лексико-семантичної групи фінитивно-результативного значення надає також префікс *ви-*. Ця думка потребує уточнення, суть якого полягає в тому, що в дієслів творення досить виразним є результативне значення і слабо виявляється фінитивне значення (пор.: *вив'язати, виліпити, виплести, вишити* й под.), у дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини, навпаки, домінанта належить фінитивному (пор.: *викопати, вижати, виполоти, вим'яти* й под.). Спільною для обох підгруп є сема повністю. Напр.: А мати витягла з скрині білу хустку і, розгорнувши, хвалилася: – Оце сама *вив'язала* для неї (А. Шиян); – Он у тебе під стелею ластівки гніздо *виліпили* (О. Гончар); *Виплів* батько бриля своєму сину (С. Олійник); Вдома *викопали* картоплю; У колгоспі *виполоти* буряки; Жінка *вим'яла* кістрицю з прядива.

На вираженні кумулятивно-результативного значення спеціалізується префікс *на-*, який поєднується як із дієсловами творення, так і з дієсловами на позначення різних видів трудової діяльності людини, тому що їх лексичні значення виражають такі дії, які сприяють виготовленню чого-небудь у великій кількості або нагромадженню результатів цих дій, пор.: *наліпити* (багато вареників), *нашити* (багато одягу), *напекти* (багато пиріжків), *наварити* (багато страв), *нажати* (багато колосків), *накопати* (багато картоплі), *напрясти* (багато ниток), *насіяти* (багато квітів) і т.д. Напр.: Пазька *наліпила* вареників (Г. Квітка-Основ'яненко); – За здоров'я мого брата коваля, що пригрів мене, і за його милу дружину, що *наварила* нам оцих страв (Д. Бедзик); Ми *насіяли* багато квітів, котрі теж треба поливать (Леся Українка). На дієсловах з префіксом *на-* цієї лексико-семантичної групи базується нагромаджувально-результативний спосіб дієслівної дії.

Результативність, що досягається сумарним охопленням дією чого-, кого-небудь, виражає префікс *об-* лише з деякими дієсловами цієї лексико-семантичної групи, пор.: *обшити, обіпрати* й под. Напр.: Своїми невсипущими руками винощувала (Гудзиха), вигодовувала, *обпирала* й *обшивала* своїх дітей (С. Чорнобривець). Вони виділяються в сумарно-результативний спосіб дієслівної дії (Русская грамматика, 1980, с. 603).

Значно частіше результативне значення пов'язується з іншим типом кількісного значення, яке вказує на охоплення дією багатьох або всіх об'єктів. Основним виразником дистрибутивно-результативного значення є префікс *по-*, пор.: *поварити, посмажити, поліпити, попекти, помолоти, полести, поткати* й под. Напр.: Далі давай різати (Палажка) пасинкові курчата: половину *поварила*, половину *попекла* (І. Нечуй-Левицький); Жінки спритно *посмажили* всю рибу й картоплю, *поліпили* вареники; Вони *помололи* пшеницю й жито; (Ганна:) Паски сама *попекла*, свекруха й за холодну воду не взялася (М. Кропивницький). Деяким дієсловам цієї лексико-семантичної групи дистрибутивно-результативного значення може надавати префікс *об-*, пор.:

обмолоти, обліпити, обвішати, облести й под. Напр.: І всяких всячин накупили, Всі стіни ними *обліпили* (І. Котляревський); Дівчина *обвішала* всі стіни квартири портретами улюблених артистів; Вони (німці) зробили собі з нашого села фортецю. *Облели* всі яри дротом (Ю. Яновський). Із дистрибутивно-результативним значенням вживається, нарешті, префікс *пере-*, в якого дещо вужчий семантичний контекст дієслів на позначення різних видів трудової діяльності людини, пор.: *перетесати, перестругати, перепороти, перепрати* й под. Напр.: Чоловік *перетесав* всі кілки; Тесляр *перестругав* всі дошки; Жінка *перепрала* всю білизну. Слід відзначити, що саме дієслова цієї лексико-семантичної групи з дистрибутивно-результативним значенням становлять базу однойменного способу дієслівної дії.

На результативне значення більшості таких дієслів нашаровується кількісне, яке вказує на здійснення дії заново, по-новому. Єдиним виразником цього кількісно-результативного значення є префікс *пере-*, пор.: *перебудувати, перев'язати, переплести, перешити, пересіяти, переполоти* й под. Напр.: Колись це був звичайний хлів, але його *перебудували*, і тепер тут міститься голубник (О. Донченко); Одарка стала перед дзеркалом і *перев'язала* наново собі хустку на голові (І. Нечуй-Левицький); Як надумав, так і зробив Остап – *перешив* чоботи своїй жінці (К. Гордієнко).

Результативне значення іноді пов'язується з такими кількісними значеннями, як надмірність, яке виражає префікс *пере-* (пор.: *переварити, перепекти, пересмажити* й под.) та ретельність, яке передають префікси *про-* й *у-* (пор.: *проварити, просмажити, пропекти, уварити, усмажити* й под.). Напр.: (Єфросина:) Підіть-бо, мамо, у пекарню, а то Химка там все перепалить та *переварить* (І. Нечуй-Левицький); – Пхе! – сказала Олеся, покуштувавши сухої ніжки. – Килина не доглядила й *пересмажила* й попсувала (І. Нечуй-Левицький); Господиня добре *пропекла* хліб, *уварила* м'ясо та *усмажила* рибу. Такі перфективи входять до складу інтенсивно-результативного способу дієслівної дії.

Досягнення результату дії префікс *з-/с-* представляє як виготовлення чого-небудь з частин або з речовини чи матеріалу, пор.: *зв'язати, зліпити, склепати, сплести, зшити* й под. Напр.: Солдати *зв'язали* плоти з колод, лози та снопів; Уляна *зліпила* з снігу великого діда Мороза (О. Донченко); Дівчинка *сплела* вінок з польових квітів і трави.

Результативною є дія, у процесі якої що-небудь приєднується до чогось. Це значення виражає префікс *при-* переважно з дієсловами творення, пор.: *приліпити, прив'язати, прикрутити, приплести, пришити, прибудувати* й под. Напр.: – А такий же гарний учитель був... Бувало, чи набійку, чи латку *приліпять* до чобота, – зубами не одірвеш! (Є. Кравченко); Поклав (Заброда) на обидва борти гвинтівку, до неї *прив'язав* плащ-палатку і міцно прикрутив її до корми (В. Кучер); Спершу будиночок мав одну-єдину, щоправда, простору кімнату. Потім Володя *прибудував* сімці з шлакоблоків, потім ще кімнату... (П. Загребельний).

Результативну дію, але цілком протилежного характеру, виражає префікс *від-*, який, на

противагу префіксу при-, поєднуючись з тими самими дієслівними основами, передає значення відокремити, відкріпити що-небудь від чогось, пор.: *відліпити, відв'язати, відкрити, відпороти* й под. Напр.: Служанка *відв'язала* від сидел ведмежі шкури (А. Хижняк); Витяг з кишени плоску баклагу, *відкрив* покривку, перехилив до рота (І. Цюпа); Він мовчки *відпоров* підкладку і подав Симонові маленького листа (І. Цюпа).

Просторово-результативне значення має і префікс в-/у-, яке конкретизується як укласти, увити щось всередину чого-небудь. Цього словотвірного значення він надає переважно дієсловам творення, пор.: *ув'язати, вкрутити, впелести, вшитий* под. Напр.: Радист *вкрутив* лампочку у патрон, і вона знову яскраво спалахнула («Наука і суспільство»); Ти дав колючу гілочку тернову, Без жаху я в вінок її *вплела* (Леся Українка); Кравець *ушив* у рукав стрічку.

Найстійкіше зберігає своє просторове значення як додаткове до результативного значення префікс об-. Він вказує на результативність дії, здійсненої, виконаної навколо, з усіх боків чого-небудь, пор.: *обороти, обполоти, обкачати, обстругати, обтесати* й под. Напр.: Осередки з'явлення шкідників обкопали загороджувальними канавками та *оборали* в два сліди борознами (З підручника); Орися переполоскала рибу, *обкачала* в борошно і розклала на сковороді (Г. Тютюнник); Він узяв клепку від розсохлого барильця, *обстругав* її приблизно в формі скрипки, вбив кілька гвіздків і напнув на них тоненький дріт (Ю. Смолич).

Виразно простежується просторове значення на тлі результативного і в дієслів з префіксом роз- на позначення різних видів трудової діяльності людини, оскільки вони представляють результативність дій, здійснюваних у різні боки, пор.: *розкачати, розбудувати, розорати, розполоти, розшити* й под. Напр.: Господиня *розкачала* тісто; Архітектори *розбудували* місто; Трактористи швидко *розорали* поле. У дієслів творення з префіксом роз- результативність пов'язується з іншим просторовим значенням, яке є протилежним просторовому значенню префікса з-/с-. Воно виражає роз'єднання цілого на частини, тобто знищення раніше створеного продукту праці, пор.: *зліпити* й *розліпити* (пиріжок), *зв'язати* й *розв'язати* (вантаж), *сплести* й *розплести* (вінок) і т.д.

Як бачимо, граматико-словотвірна перфективація дієслів лексико-семантичної групи із значенням творення та різних видів трудової діяль-

ності людини у контексті перфективних процесів дієслів інших лексико-семантичних груп вирізняється широким використанням дієслівних префіксів із спеціально-результативними значеннями, зокрема великого потенціалу префіксів із просторово-результативними значеннями, що охоплює префікси з-/с-, в-/у-, при-, від-, об-, роз- та ін. Характерно, що, з одного боку, спеціально-результативні значення перфективних дієслів доконаного виду унеможливають їх видові кореляції з базовими дієсловами недоконаного виду цієї лексико-семантичної групи, а з другого – в межах цих значень вони активно формують видові кореляції з імперфективами.

Дієслова із значенням творення та різних видів трудової діяльності людини мають свою специфіку і в процесах перфективації за допомогою префіксів з обмежувально-темпоральною семантикою. Вона виявляється в тому, що лише деякі з цих дієслів можуть поєднуватися з префіксом за-, який визначає початкову стадію в розгортанні виражених ними дій, пор.: *замолотити, закрутити, замолоти* й под. Напр.: Машина *замолотила*; Млин *замолов*; Кінооператори схопились і *закрутили* ручки своїх апаратів (М. Трублаїні).

Примітним є те, що з двох префіксів, які визначають тривалість дій, активніше перфективує дієслова цієї лексико-семантичної групи префікс по-, що обмежує дії коротким проміжком часу.

Висновки і пропозиції. У сучасній українській мові потенціал засобів творення відповідників доконаного виду до вербальних дієслів недоконаного виду більший, ніж у відіменних дієслів. Вербальні дієслова конкретної фізичної дії мають особливе місце в дієслівній системі сучасної української мови. Саме ця семантична особливість дієслів визначає основний спектр засобів перфективації, який представляють передусім дієслівні префікси з результативним значенням, тобто ті префікси, що вказують на результативність дій. Граматико-словотвірна перфективація дієслів лексико-семантичної групи із значенням творення та різних видів трудової діяльності людини у контексті перфективних процесів дієслів інших лексико-семантичних груп вирізняється широким використанням дієслівних префіксів із спеціально-результативними значеннями.

У рамках отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студювання у цьому напрямку: простеження засобів видотворення багатозначних дієслів та доведення видової неоднорідності багатозначних дієслів.

Список літератури:

1. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова / К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.
2. Городенська К. Г. Аспектологічні характеристики дієслів руху, переміщення / К. Г. Городенська // Актуальні проблеми граматики: зб. наук. праць. – Кіровоград, 1997. – Вип. 2. – С. 116–119.
3. Городенська К. Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К. Г. Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118–121.
4. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматичній і парадигматичній / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 132 с.
5. Овчіннікова І. І. Лексико-семантична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / І. І. Овчіннікова – К., 1993. – 23 с.
6. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / Віталій Макарович Русанівський. – К.: Радянська школа, 1977. – 55 с.

Потапенко А.И., Чубань Т.В., Левченко Т.Н.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ОСОБЕННОСТИ ПЕРФЕКТИВАЦИИ ВЕРБАЛЬНЫХ ГЛАГОЛОВ КОНКРЕТНОГО ФИЗИЧЕСКОГО ДЕЙСТВИЯ

Аннотация

В статье исследован вопрос о значении наблюдения над глаголом при изучении украинского языка, выделены основные аспекты исследования перфективации вербальных глаголов в современном украинском языке. Описаны параметры перфективации вербальных глаголов, которые называют действия и процессы физических действий. Выделено и охарактеризовано лексико-семантическую группу вербальных глаголов украинского языка со значением физической деятельности, которые имеют свои особенности в соединении с приставками как реализаторами словообразовательно-грамматической и грамматической функции. Выводы подтверждены примерами.

Ключевые слова: глагол, вид, вербальные глаголы, вербальные глаголы лексико-семантической группы со значением физической деятельности, видовые особенности, перфективация, имперфективация.

Potapenko O.I., Chuban T.V., Levchenko T.M.

Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

FEATURES OF PERFECTATION OF VERBAL VERBS OF A CONCRETE PHYSICAL ACTION

Summary

The article highlights main aspects of the research of perfection of verbal verbs of a concrete physical action in modern Ukrainian language, the question of the importance of observing the verb during the study of Ukrainian language grammar is investigated. The parameters of perfection of verbs, called actions and processes of a concrete physical action, are described. There was distinguished and characterized lexical-semantic group of verbal verbs of the Ukrainian language with the value of a specific physical action, that have their own characteristics in compatibility with prefixes as implementers of the word-grammatical and grammatical function. The justification is confirmed by examples.

Keywords: verb, type, verbal verbs, verbs of a particular physical action, species features, perfection, imperfection.